

XIX. YÜZYILDA CANIK SANCAĞI'NDA ZİRAİ ÜRETİM

Dr. M. Emin YOLALICI*

Tanzimat öncesi Sivas Eyaleti'ne bağlı olan Canik Sancağı, Tanzimat'tan sonra Trabzon Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹ I. Meşrutiyet devrinde (1876) ise Canik, doğrudan merkeze bağlı mutasarrıflık idarî birimine çevrilmiştir.²

Canik Sancağı'na bağlı kaza sayısı XIX. yüzyılda değişikliklere uğramıştır. Meselâ H. 1253 (M. 1837) yılında bu sayı 15 iken³, H. 1273 (M. 1856/57) yılında 14 olmuş⁴, H. 1276 (M. 1861) yılında ise 9'a inmiştir.⁵

Canik Sancağı, başta merkez kaza olmak üzere XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hem nüfus, hem de tarım ve ticaret bakımından hızla gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmede, Avrupa bandıralı buharlı gemilerin Karadeniz'e girmesinin ticarî canlılığı artırması, tütün ekiminin yaygınlaşması, Trabzon, Ege kıyıları ve İç Anadolu'dan Türkçe konuşan Rumlar ve Ermeniler ile Avrupa'dan gelen Avrupalı tüccarların özellikle Samsun kazasına yerleşmeye başlamaları ve Kafkasya'dan gelip, Samsun ve çevresine yerleşen göçmenlerin ekonomik gelişmeye önemli katkıda bulunmaları gibi etkenler rol oynamıştır.⁶

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Gör.

1. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 117.
2. BA, *ARSK*, 1693, s. 2-19.
3. Besim Darkot, «Samsun», *İA*, X, s. 178; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1983, s. 312.
4. T. Baykara, aynı eser, s. 249.
5. BA, *Kepeci* 6187.
6. Bayram Kodaman, «XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü», *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) (1-3 Haziran 1988)*, Samsun, 1990, s. 93; Darkot, aynı yer, *İA*, X, s. 175; Musa Çadırcı, «19. YY. 2. yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)», *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 21.

Canik Sancağı'nın yer aldığı arazi tarıma elverişli ve münbittir. Özellikle Bafra ve Çarşamba ovaları her türlü ziraatin yapıldığı verimli arazilerdir. Bu sebeple de, sancağın en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılık idi. Eskiden beri sancak ziraî üretim açısından zengin ve canlı idi. Ancak XIX. yüzyılda bu canlılık daha da artmıştır.

Bu canlılığın artmasında, özellikle tütün gibi sanayi tarım ürünlerinin yetiştirilmeye başlanması, karayolu ile denizyolu taşımacılığının gelişmesi ile tarım ürünlerinin pazarlama, nakil ve satışının kolaylaşması, bazı ürünlerin yetiştirilmesinde fennî usûllere başvurulması, yine bazı ürünlerin yetiştirilmesinde devletin yardımı ve bazı muafiyetlerin getirilmesi gibi etkenlerin rol oynadığını söyleyebiliriz. Nitekim bunun sonucunda sancakta hem ziraî üretim artmış, hem ziraî üretim çeşitleri fazlalaşmış, hem bölgeler arasında ürün çeşidi, ekimi, dikimi gibi konularda gerekli alış-verişler olmuş, hem de bu üretilen ziraî ürünlerin pazarlaması, ülke içine veya ülke dışına ihracı imkânları fazlalaşmıştır.

Canik Sancağı genelinde XIX. yüzyılda en çok yetiştirilen ziraî ürünler hububat idi. Hububattan da daha çok buğday, mısır, arpa, pirinç ve fasulye ekimi yapılmaktaydı.

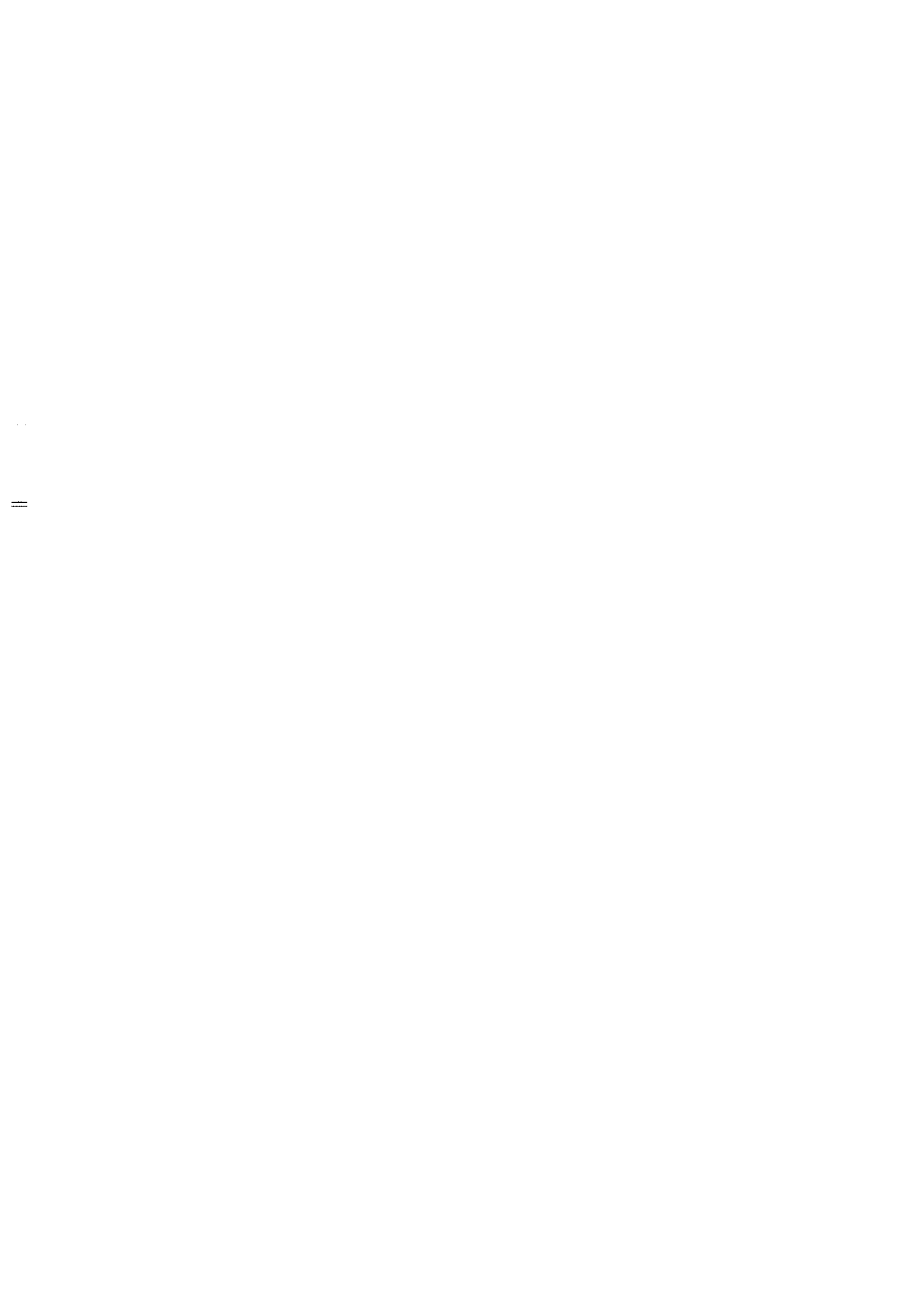
Hububattan en fazla öşür alınan kazalar Bafra ve Alaçam olduğuna göre, en fazla tahıl üretiminin yapıldığı kazalar da bunlardı. Daha sonra Çarşamba ve Samsun kazaları hububat ekiminde ikinci sırayı almaktaydılar.⁷ Sancağın meselâ H. 1274 (M. 1857/58) senesine mahsuben öşür vardiyesi 40 yük, 80.000 guruş, yani 4.080.000 guruştur.⁸ Buna göre, aşağı yukarı sancağın yıllık hububat üretiminin para olarak karşılığı 48.000.000 guruştur.⁹

Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, gerek Canik Sancağı'nda üretilen hububatın bir kısmı ile gerekse iç bölgelerden gelen hububat, Samsun limanı kanalı ile yurt içi ve yurt dışına ihraç edilmekteydi. Meselâ 1890 yılında Samsun limanından yurt içine 12.292.300 kg. buğday, 4.457.400 kg. un, 1.324.000 kg. mısır ihraç edilmiştir. Yine aynı yıl yurt dışına da 36.903.900 kg. buğday, 7.631.600 kg. mısır ve 6.706.600 kg. yu-

7. BA, ML.VRD. 3033, s. 6.

8. BA, İrade Dahiliye 27288.

9. Öşür «onda bir» manasına kullanılmaktadır. Ancak Tanzimat'tan önce öşür, pek nadir durumlarda onda bir olarak uygulanmıştır. Çoğunlukla 1/8, 1/6, 1/5, hatta bazı hallerde ürünün yarısını almak şeklinde tatbik edilmiştir. Tanzimat'la birlikte buna son verilerek, öşürün nisbeti 1/10 üzerinden alınmaya başlanmıştır. Ömer Lütfi Barkan, «Öşür», İA, IX, s. 485; M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s. 98.

Canik Sancağı'nda bağcılık da XIX. yüzyılda yaygın bir tarım kolu idi. Daha ziyade Samsun ve Bafra'da yapılmaktaydı. Bağcılığa bağlı olarak, özellikle gayrimüslimler arasında şarapçılık da yaygın bir tarım sanayi kolu olarak gelişmişti. Sancaktan H. 1274 (M. 1857/58) yılında alkollü içkiler vergisi olan «zecriye rüsûmu» 8.550 guruşa ihale edilmiştir ki,¹⁷ bundan da sancakta bağcılığın yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerek bağcılık, gerekse ona bağlı olan şarapçılık, köylünün tütününü ön plâna alması üzerine gerilemiştir.

Sancakta halkın en önemli geçim kaynaklarından biri de kendir ve keten tarımı idi. Bu tarım kolu başta Terme ve Ünye olmak üzere, Samsun ve Kavak kazalarında yaygındı. Sancak genelinde, XIX. yüzyılın sonlarında kendir üretimi yıllık olarak 400.000 kg.'ı geçmekteydi.¹⁸ Ayrıca biri Samsun'da, diğeri Ünye'de olmak üzere sancakta iki adet de «kendir mahzeni» bulunmaktaydı.¹⁹ Tabiidir ki, kendir ve keten tarımına bağlı olarak sancak genelinde ip ve urgan yapımının da yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Canik Sancağı, iki büyük ovası, ılıman ve yağışlı iklimi ile sebzeçilik ve meyveciliğe uygun idi. Bu sebeple XIX. yüzyılda da bu sancakta sebzeçilik ve meyvecilik halkın en önemli uğraşı ve geçim kaynağı idi. Özellikle bu tarım kolu Bafra ve Çarşamba kazaları ile merkez kazada gelişmişti. Yörede yetişen meyveler çok ünlü idi. Hatta bu meyvelerin bir kısmı ya yaş olarak veya kurutulularak dış ülkelere ihraç edilmekteydi.²⁰ Sancak genelinde XIX. yüzyılda yıllık meyve üretiminin 600.000 kg.'ı geçtiği belirtilmektedir.²¹

XIX. yüzyılda Canik Sancağı'nda ilgi çekici bir tarım kolu da pamuk ziraatı idi. Bu tarım kolu sancak genelinde yaygın olmayıp, sadece Kavak kazası ile merkez kazada yapılmaktaydı. Yıllık pamuk üretimi ise 5.000.000 kg. dan fazla idi.²²

17. BA, İrade Dahiliye 27574; BA, MLVRD. 2652, s. 3.

18. V. Cuinet, aynı eser, C. I, s. 91 vd., 109 vd.

19. BA, Kepeci 6187.

20. V. Cuinet, aynı eser, C. I, s. 90 ve 95.

21. «Samsun», Yurt Ansiklopedisi, IX, s. 6567.

22. 1887 Trabzon Vilâyet Salmâmesi; «aynı yer», Yurt Ansiklopedisi. Dokuma sanayinin ana hammaddesi olan pamuk tarımı da daha sonra sancak genelinde terk edilmiştir. Bugün Samsun ve çevresinde pamuk ziraatı yapılmaktadır.

Sonuç olarak, XIX. yüzyılda Canik Sancağı'nda ziraat halkın en önemli uğraşı idi. Münbit ve verimli toprağı ile her türlü hububat, tütün, üzüm, pamuk, sebze ve meyve yetiştirilmekteydi. Bu yetiştirilen ziraî ürünlerin bir kısmı mahallen tüketilmekte, bir kısmı da ülke içine veya ülke dışına gönderilmekteydi. Bir kısım ziraî üründen sanayi ürünleri yapılmakta, bir kısmından halk kendi ihtiyacı olan ip, urgan, dokuma gibi mamûller üretmekteydi. Ayrıca, tarım dışı işlerde çalışanlarla memurların da tarla, bağ ve bahçeleri olduğundan, onlar da evlerinin un, bulgur, meyve, sebze gibi ihtiyaçlarını kendi tarla ve bahçelerinden karşılamaktadırlar. Bu sebeple de, XIX. yüzyılda Canik Sancağı'nda halkın ekonomik durumunun kendine yetecek seviyede olduğunu belirtebiliriz.